

ХАРОҶОТҶОИ ТРАНСАКСИОНӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ БАҲИСОБГИРИИ КОРХОНАҶОИ АЗИМ

Дадоматов Д.Н., Қўзибоева Б.М.
ДДХБСТ

Калимаҳои асосӣ: *трансаксия, хароҷотҳои трансаксионӣ, баҳши трансаксионӣ, гурӯҳбандии хароҷотҳо, ҳисоботи корхонаҳои азим.*

Фаъолияти соҳибқорӣ корхонаҳои азим амалисозии хароҷотро вобаста ба хусусият, шароити татбиқ ва омилҳои дигар ба хароҷоти фаъолияти оддӣ ва хароҷоти дигар тақсим мекунад. Рушди самти институтсионалии илми иқтисодӣ дар низоми баҳисобгирӣ корхонаҳои азим хароҷоти трансаксионӣ марбут ба трансаксия ва бахшҳои трансаксионӣ иқтисодиётро қорӣ мекунад.

Трансаксияҳо интиқоли ҳуқуқ ба амвол ё ваколатҳо аз як субъекти хоҷагидорӣ ба ташкилоти дигарро дар бар мегирад ва ҳамчун амалиёт вобаста ба дастрасӣ ба ҳуқуқи соҳибмулк ба амвол, интиқоли фаъолият, иҷрои қарордодҳо, қалби маблағҳои қарзӣ, муттаҳидсозӣ ва барои муҳофизати корхонаҳо амал мекунад. Тавсифномаҳои трансаксияҳо дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Соҳаҳои трансаксионӣ иқтисод фаъолияти корхонаҳои азимро ба ҳам меоранд, аз ҷумла: сармоягузори молиявӣ, трансаксионӣ амволи ғайриманкул; хизматрасониҳои қарзидӣ ва суғурта; хизматрасониҳои ҳуқуқӣ (ҳуқуқӣ); савдо. Амалисозии хароҷоти трансаксионӣ захираҳоро дар бар мегирад ва хароҷоти трансаксиониро ташкил медиҳанд, ки ба сохтор ва мундариҷаи онҳо намудҳои фаъолияти корхонаҳои азим, хусусияти амалиёти анҷомшуда ва омилҳои дигар таъсир мерасонанд.

Хароҷоти трансаксионӣ ҳамчун объекти баҳисобгирӣ ва унсури ҳисоботи корхонаҳои азим бо ҳуҷҷатҳои соҳаи танзими баҳисобгирӣ пешниҳод карда намешаванд. Дар айни замон, ба гуфтаи як қатор муаллифон, афзоиши бахшҳои трансаксионӣ ва хароҷоти трансаксионӣ дар фаъолияти иқтисодии корхонаҳои азим ба назар мерасад (ҷадв.1) [11].

Ҷадвали 1 – Баҳодиҳии бузургии хароҷоти трансаксионӣ, %

Манбаи иттилоот	Бузургии сектори трансаксионӣ иқтисодиёт	Ҳиссаи хароҷотҳои трансаксионӣ дар хароҷоти умумии корхонаҳои азим
Уоллес Д., Норт Д.	54,7	
Фуруботн Е., Рихтер Р.	50–60	
Лафта Дж.	до 70,0	
Виноградова М		от 1,5 до 15
Гусарова Л., Миргалеева И.		6,7
Осмоловетс С.		11,57

Назорати хароҷоти трансаксионӣ ва қабули қарорҳои иқтисодӣ барои кам кардани онҳо дар асоси маълумоти ба низом даровардашудаи ҳуҷҷатгузори дар бораи мундариҷа ва тамоюлҳои тағйирёбии онҳо амалӣ карда мешавад. Муаллифони муосир як қатор усулҳои ташаккул ва ифшои маълумотро дар бораи хароҷоти трансаксионӣ корхонаҳои азим пешниҳод мекунанд (ҷадвали 2).

Усули молиявии андозагирӣ хароҷоти трансаксионӣ, ки ба принципҳо ва методологияи низоми ҳисобҳои миллӣ асос ёфтааст, аз ҷониби А. М. Марясин пешниҳод карда шудааст. Фоизҳо ва дигар хароҷоти ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун хароҷоти трансаксионӣ, аз ҷумла хароҷоти хизматрасонӣ иттилоотӣ ва машваратӣ, пардохти маблағ барои нақлиёт ва ғайра баррасӣ шуданд. А.М.Марясин қайд мекунад, ки паҳн шудани стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ба ҳама ташкилотҳо имкон медиҳад, ки усули молиявиро барои ҳисобкунии хароҷоти трансаксионӣ истифода баранд [8].

Хароҷоти трансаксионӣ дар низоми бонкии ИМА аз ҷониби Маргарет Полский дар давоми солҳои 1934-1999 омӯхта шудааст. Хароҷоти умумӣ ва хароҷоти ғайрифоизии ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун хароҷоти трансаксионӣ ҳисобида мешуданд, ки ҳаҷми онҳо нисбат ба даромади бонкҳо аз соли 1934 то 1989 аз 39% то 85% афзоиш ёфта, то соли 1999 ба 77% коҳиш ёфт. Дар соли 2001, М. Полский барои чен кардани хароҷоти трансаксионӣ пешниҳод намуд, ки хароҷоти қарзии ташкилотҳо, инчунин пардохтҳои комиссияӣ ба бонкҳо, пардохти хизматрасонӣ қормандони бонк ва хароҷоти дигар баррасӣ карда шаванд [15].

Чадвали 2 - Усулҳои баҳисобирии хароҷоти трансаксионӣ

Манбаи иттилоот	Тавсифномаҳо ва ҳисобҳои баҳисобирии хароҷот
Панженская И. Г.	Ҳисоби «Хароҷотҳои трансаксионӣ», барои кушодани зерҳисоби мақсаднок: «Чус-гучӯи мизоч»; «Гуфтугӯ»; «Таъмини манфиатҳои ҷонибҳо»; «Чараёни мубодила»; «Назорат»; «Мутобикшавӣ»; «Тасхехоти шароити оптималии шартнома»; «Чустучӯ «Сустшавии мавқеи стратегия»; «Баитмомрасии муомила» мувофиқ аст. Ҳисобҳои аналитикӣ: Хароҷоти чустучӯи иттилоот, хароҷоти гуфтушунидҳо, хароҷоти андозагирӣ, хароҷотҳо ва ҳифзи амвол, хароҷоти оппортунистӣ ва назорат, хароҷот оид ба ҳифзи тичоратӣ, хароҷотҳо оид ба ҳифзи тичорат ва дигар хароҷоти умумитичоратӣ. Ҳисоби "Хароҷоти фурӯш, суратҳисобҳои аналитикӣ" Хароҷоти раванди мубодила, Хароҷот барои мутобикшавӣ, Хароҷоти тасхеҳи шартҳои оптималии шартномавӣ, Хароҷоти дигари фурӯш [10]
Герасимова Л. Н.	Ҳисоби "Баҳисобирии хароҷоти трансаксионӣ", ки ба он рӯйхати зерҳисобҳои зерин пешниҳод карда мешавад: Баҳисобирии хароҷоти чустучӯи иттилоот; Баҳисобирии хароҷоти алоқа; Баҳисобирии хароҷоти бақайдгирии шахси ҳуқуқӣ; Баҳисобирии хароҷоти фаъолияти зехнӣ; Баҳисобирии фаъолияти назорат ва арзёбӣ оид ба сифати захираҳо; Баҳисобирии хароҷотҳо ва назорат; Баҳисобирии хароҷоти муҳофизат аз шахсони сеюм[6]
Лабинтсев Н. Т., Парашенко А. Н.	Аз рӯйи дебети ҳисоби "хароҷотҳои трансаксионӣ", маблағҳои хароҷотҳои трансаксионӣ дар муросилот бо ҳисобҳо оид ба ҳисобҳои ҳисоббаробаркунӣ ва ғайраҳо инъикос меёбанд. Дар охири ҳар як давраи ҳисоботӣ ҳисоби «хароҷотҳои трансаксионӣ» бо инъикос дар дебети ҳисоби «хароҷотҳои трансаксионӣ» маҳкам карда мешавад.
	Хароҷоти чустучӯи иттилоот; Хароҷоти гуфтушунид; Хароҷоти таҳияи қарордод; Хароҷоти мониторинг; Хароҷоти иҷрои қарордодҳо; Хароҷоти муҳофизат аз шахсони сеюм; Андозҳо; Хароҷоти ченкунӣ; Хароҷоти алоқа ва созишномаҳо дар доираи холдинг (корхона); Хароҷоти дигари трансаксионӣ [7]
Гареев Б. Р., Ғалимов И. Р.	Таснифи хароҷоти трансаксионӣ: хароҷоти чамъоварӣ ва қоркарди иттилоот; хароҷоти гуфтушунид ва қабули қарорҳо; хароҷоти андозагирӣ; хароҷоти мушаххас ва ҳифзи ҳуқуқи моликият; хароҷоти назоратӣ. Ба гуфтаи муаллифон, хароҷоти трансаксионӣ ба хароҷоти нақлиётӣ ва харид, хароҷоти истехсолоти ёрирасон, хароҷоти умумии тичорат дохил карда мешаванд. Маълумот дар бораи хароҷот метавонад дар ҳисоботи молиявии ташкилотҳои тичоратии истехсолӣ ва савдо тавлид карда шавад ва дар қайдҳои ҳисоботи натиҷаҳои молиявӣ пешниҳод карда шавад. Барои чамъбасти маълумот дар бораи хароҷоти трансаксионӣ, ба гуфтаи муаллифон, истифодаи суратҳисобҳои "Хароҷоти умумӣ", "Маводҳо", "Харидорӣ ва ба даст овардани сарватҳои моддӣ", "Хароҷоти фурӯш", бо роҳи кушодани зерсабтҳои мувофиқи мақсад аст. [5]
Варламова В. В.	Ҳисобҳо: "Маҷмӯи хароҷот аз рӯйи унсурҳо", зерҳисоби "Хароҷоти трансаксионӣ"; "Ҳисоби хароҷот аз рӯйи шартномаҳо ва намудҳои аутсорсинг"; "Ҳисоб кардани хароҷоти трансаксионӣ барои шартномаҳо ва намудҳои аутсорсинг." Муаллиф мавқеи баҳисобирии аналитикиро пешниҳод менамояд: чустучӯи мизочон, гуфтушунидҳо барои барқарор намудани робитаҳо; таъмини манфиатҳои тарафҳо; таҳияи презентатсия; баргузор кардани намоишгоҳҳо; гузаронидани семинарҳои табиғотӣ; раванди мубодилаи иттилоот; истифодаи сайтҳо дар Интернет; гуфтугӯҳои телефонӣ; хароҷоти телеграф; назорат; мутобикшавӣ; ислоҳи шартномаҳо; татбиқи стратегияи аутсорсинг; ба анҷом расонидани амалиёт, амалиёти ҳисоббаробаркунӣ; пардохтҳои электронӣ [4]
Сапожникова Н. Г.	Ҳисобҳо: Хароҷоти трансаксионӣ (умумӣ). Дастрасӣ ба ҳуқуқи моликият, Дастрасӣ ба захираҳо, чустучӯи иттилоот, Музокирот ва бастанӣ шартномаҳо, ҳифзи захираҳо ва ҳуқуқҳои амвол, Муҳофизат аз рафтори оппортунистӣ [12, 12]
Муаллиф	55320 «Хароҷоти тадқиқот ва қоркарди илмӣ» 55329 «Хароҷоти намояндагӣ» [1]

Г.А.Насирова хароҷоти трансаксиониро дар муассисаи иқтисодии суғурта баррасӣ намуда, се категорияи хароҷоти трансаксиониро муайян кард: хароҷоти агентҳои иқтисодӣ барои хизматрасонии трансаксионӣ - суғурта дар шакли мукофоти суғурта; хароҷот вобаста ба фаъолияти шахсони суғурта; хароҷот барои нигоҳ доштани сохтори идоракунии субъектҳои суғурта [9].

Ҳамин тариқ, зарурати ба низом аровардани маълумот дар бораи хароҷоти трансаксионӣ корхонаҳои азим барои қабули қарорҳои иқтисодӣ аён аст, аммо усулҳои пешниҳодкардаи муҳаққиқон ғуноғунанд. Усули баҳисобирии хароҷоти трансаксионӣ як

кисми сиёсати баҳисобгирии корхонаҳои азим мебошад ва дар бар мегирад: типология; таркиб, модели баҳисобгирии хароҷот.

Ҳангоми таҳияи методология бояд ба омӯзиши омилҳо, аз ҷумла, намудҳои фаъолият, сохтори дороиҳо, арзиши манбаъҳои сармояи худӣ ва сармояи қарзӣ ва дигар чизҳое, ки бо фаъолияти корхонаҳои азим алоқаманданд, диққати махсус дода шавад. Омӯзиши таркиби хароҷоти ташкилот нишон медиҳад, ки хароҷоти трансаксионӣ ба хароҷоти фаъолияти оддӣ, хароҷоти дигар дохил карда мешаванд ва инчунин капитализатсия карда мешаванд, яъне мустақиман ба хароҷоти воқеии ташкилот барои харид, сохтмон ва истехсоли дороиҳо дохил карда мешаванд. Таснифот, таркиби хароҷоти трансаксионӣ, инчунин тартиби инъикоси онҳо дар баҳисобгирӣ дар ҷадвали 3 оварда шудаанд.

Ҷадвали 3 – Тавсифномаҳо ва таркиби хароҷотҳои трансаксионии корхонаҳои азим

Тавсифномаҳои хароҷотҳои трансаксионӣ	Таркиби хароҷотҳои трансаксионӣ	Тартиби мавҷудии инъикос дар ҳисобгирии муҳосибӣ
Бақайдгирии шахси ҳуқуқӣ (корхонаҳои азим)	Хароҷоти бақайдгирии давлатӣ; таҳияи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ; дигар хароҷоти шабех	Ба хароҷоти фаъолияти оддӣ, хароҷоти дигар дохил карда шудааст
Интиҳоби намудҳои фаъолиятҳо	Хароҷот барои бақайдгирии литсензияҳо барои иҷрои намудҳои алоҳидаи фаъолият, сертификатсияи корҳо, хидматҳо, маҳсулот, пардохти хидматҳои иттилоотӣ ва машваратӣ ва дигар хароҷоти марбут ба интиҳоби фаъолият	Ба хароҷоти фаъолияти оддӣ дохил карда шудааст
Дастрасӣ ба дороиҳо	Хароҷот барои пардохти бочҳои давлатӣ ва патентӣ, хароҷоти пардохтҳо барои ҳуқуқи истифодаи натиҷаҳои фаъолияти зехнӣ, бочҳои гумуруки ва пардохтҳо, дигар хароҷоти шабехи дастрасӣ ба дороиҳо	Бо сармояи калон, ба хароҷоти фаъолияти оддӣ дохил карда мешавад
Ҷалби қарзҳо ва заёмҳо	Хароҷот барои пардохти хизматрасониҳои иттилоотӣ ва машваратӣ ҳанго-ми иҷрои созишномаҳои қарзӣ, созишномаҳои қарзӣ, хароҷоти пардохти комиссияҳои бонкӣ, фоизҳо, ҷаримаҳо ва пардохтҳо ва хароҷоти иловагии вобаста ба ӯҳдадорӣ	Бо капитализатсия хароҷотҳои дигар дохил карда мешаванд
Сабти ном ва шартномаҳои назоратӣ	Хароҷот барои таҳия ва иҷрои қарордодҳо, пардохти хизматрасонии машваратӣ ва ҳуқуқӣ, хароҷоти намоёндагӣ, хароҷоти тафтиши ҷонибҳо ва дигар хароҷоти шабехи марбут ба иҷро ва мониторинги қарордодҳо	Ба хароҷоти фаъолияти оддӣ, хароҷоти дигар дохил карда шудааст
Омезиши тичорат	Хароҷот барои хизматрасонии қоршиносони мустақил (нарихгузорон), мушо-вирон, аудиторҳо, хизматрасонии иттилоотӣ ва дигар хароҷоти шабехи ҳамроҳшавӣ ба тичорат	Ба хароҷоти фаъолияти оддӣ, хароҷоти дигар дохил карда шудааст
Амнияти тичорат	Хароҷоти пардохти хизматҳои аген-тиҳои амният, амнияти ҳуди корхона-ҳои азим ва дигар хароҷоти шабехи марбут ба хифзи тичорат	Ба хароҷоти фаъолияти оддӣ, хароҷоти дигар дохил карда шудааст

Ба андешаи мо, ба низом даровардани иттилоот дар бораи хароҷоти трансаксионии корхонаҳои азим метавонад дар асоси тартиби ҷорӣ инъикоси хароҷот тавассути ворид намудани суратҳисобҳои иловагии синтетикӣ ва аналитикӣ ва зерҳисобҳо ба низоми баҳисобгирӣ, инчунин тавассути ташаккули низоми мустақили баҳисобгирӣ бо истифодаи ҳисобҳои инъикосӣ мебошад. Барои назорати хароҷоти трансаксионӣ ва таҳлили динамикаи онҳо, истифодаи шаклҳои ҳисоботи дохилӣ, ки дар асоси маълумоти регистрҳои баҳисобгирӣ тартиб дода шудаанд, мувофиқи мақсад аст. Ҳисоботи корхонаҳои азими дохилӣ сохтор, принципҳо ва қоидаҳои омодакунии қатъии танзимро надоранд ва барои қабули қарорҳои иқтисодӣ аз ҷониби роҳбарияти корхонаҳои азим пешбинӣ шудаанд. Талабот ба мундариҷа, зудӣ ва тартиби таҳияи ҳисоботи дохилиро қорбароне, ки ба иттилоот манфиатдоранд, муайян мекунанд. Мо боварӣ дорем, ки барои таъмини мониторинги хароҷоти трансаксионӣ, истифодаи шакли ҳисоботи дохилии корхонаҳои азим "Тақсими хароҷоти трансаксионӣ дар давраи ҳисоботӣ" мувофиқи мақсад аст. Ҳисоботи хароҷоти трансаксионӣ хароҷоти ҷорӣ буда ва маълумоти онҳо ба ҳисоботи ҷамъбасти дохил карда мешаванд. Маълумот дар бораи хароҷоти трансаксионӣ инчунин дар замимаҳо ба ҳисоботи корхонаҳои азим, аз ҷумла дар сиёсати баҳисобгирии тавзеҳа диҳад (муайян кардани хароҷот, таснифи хароҷот, мундариҷаи хароҷот, ҳисобҳои истифодашуда, низоми сабтқунакҳои баҳисобгирӣ, шаклҳои ҳисоботи корхонаҳои азимӣ дохилӣ ва берунӣ).

Хулоса пешниҳодҳои таҳияшуда оид ба таркиб, тавсифот, усулҳои ташкили баҳисобгирӣ ва ташаккули ҳисоботи корхонаҳои азим дар бораи хароҷоти трансаксионӣ ба баланд бардоштани сифати маълумоти баҳисобгирӣ, таъмини назорати дохилии далелҳои

хаёти иқтисодӣ ва кабули қарорҳои оқилонаи иқтисодӣ аз ҷониби корбарон барои хисоботдиҳӣ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. План счетов бухгалтерского учета финансово – хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов. Утверждены распоряжением Министерства финансов Республики Таджикистан от 27 мая 2011 г. №41.
2. Плотников, В. С., Шестакова, В. В. Финансовый и управленческий учет в холдингах / под ред. В. И. Бариленко. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2004.
3. Уильямсон, О. И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация. – СПб.: Лениздат, 1996.
4. Варламова, В. В. Управленческий учет трансакционных издержек//Terra Economicus.-2008. -С. 222–225.
5. Гареев, Б. Р., Галимов, И. Р. Учет и анализ трансакционных издержек // Аудит и финансовый анализ. – 2013. – № 1. – С. 331–334.
6. Герасимова, Л. Н. Современные пути снижения трансакционных издержек промышленных организаций // Инновационное развитие экономики. – 2014. – № 1 (18).
7. Лабынцев, Н. Т., Парашенко, А. Н. ТАИ и методика их учета // Учет и статистика. – 2011. – № 3 (23). – С. 5–10.
8. Марьясин, А. М. Финансовый подход к измерению трансакционных издержек // Банковское дело. – 2010. – № 5. – С. 64–70.
9. Насырова, Г. А. Трансакционные издержки в страховании: классификация и методы оценки // Экономика и управление. – 2012. – № 7 (81). – С. 32–35.
10. Панженская, И. Г. Методическое обеспечение финансового учета и управленческого учета трансакционных издержек // Вестник адыгейского государственного университета. – 2006. – № 4. – С. 25–28.
11. Попов, Е., Лесных, В. Трансакционные издержки в переходной экономике // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 3. – С. 72–77.
12. Сапожникова, Н. Г. Типологии трансакционных издержек в корпоративном учете и отчетности // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. – 2008. – № 64. – Т. 5. – С. 251–256.
13. Сапожникова, Н. Г. Формирование систематизированной информации о трансакционных издержках корпораций // Экономический анализ: теория и практика. – 2013. – № 38 (341). – С. 49–58.
14. Commons, J. R. Institutional Economics // American Economic Review. – 1931. – Vol. 21. – P. 648–657.
15. Polski, M. M. Measuring transaction costs and institutional change in the U.S.A commercial banking industry. – Mirneo Indiana University, 2001.
16. Кузибаева, Б.М. Трансакционные издержки в экономической системе: структура и измерение [Текст] / Б. М. Кузибаева, С. А. Мирсаидов // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. – 2012. – №4 (34). – С. 66–69.

АННОТАЦИЯ

ТРАНСАКЦИОННЫЕ ИЗДЕРЖКИ КАК ОБЪЕКТ УЧЕТА КОРПОРАЦИИ

Статья посвящена исследованию вопросов формирования информационной системы трансакционных издержек крупных предприятий. Раскрыты понятия “трансакция”, “трансакционный сектор”, “трансакционные издержки”.

Представлены формы отчетности крупных предприятий, позволяющие пользователям использовать данную базу в анализе и контроле издержек.

Ключевые слова: трансакция, трансакционный сектор, трансакционные издержки, группировка расходов, отчетность корпорации

ANNOTATION

TRANSACTION COSTS AS OBJECT OF ACCOUNTING CORPORATIONS

The article presents the procedure for the formation of systematic information on transaction costs of corporations. A review of the concepts of «transaction», «transaction sector», «transaction costs». Developed a typology of costs, the proposed form of corporate reporting that reflects the composition of the corporations' costs and allowing you to create the informational support of analysis and control of costs.

Keywords: transactions, transaction costs, transaction sector, typology of costs, corporate reporting.

Сведения об авторах:

Дадоматов Далердjon Нишонбоевич, доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Таджикистан, Сугдская обл., г. Худжанд, 17 мкрн., дом 1. Тел: (+992) 928566665 e-mail: dalern@mail.ru
Кузибаева Бароат Муротбоевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, Таджикистан, Сугдская обл., город Худжанд, 17 мкрн., дом 1. Тел: (+992) 927653558 e-mail: baroatbony@mail.ru.